

RAULA ŠNORES PĀRSKATS PAR RĪGAS PILSĒTAS VĒSTURES MUZEJA DARBĪBU NO 1940. GADA AUGUSTA LĪDZ 1941. GADA JŪLIJAM

Publicētais dokuments ir Rīgas pilsētas vēstures muzeja¹ direktora Raula Šnores (1901–1962) 1941. gada 23. septembrī parakstīta atskaite (pārskats) nacionālsociālistiskās Vācijas ierēdņiem par padomju varas gadā muzejā notikušo un par savu darbību. Dokumentā aprakstītais risinājās no 1940. gada augusta līdz 1941. gada 3. jūlijam; teksts sastādīts (parakstīts) trīs ar pusi mēnešus pēc pēdējiem minētajiem notikumiem – laikā, kad R. Šnore tikai formāli pildīja muzeja vadītāja pienākumus un kad, iespējams, izšķīrās viņa liktenis (vismaz tas, vai viņš paliks strādāt muzejā). R. Šnore skata notikumus gan vispārīgi (piemēram, par padomju pārvaldes un atsevišķu ierēdņu ietekmi uz muzeju darbu), gan arī detaļās – īpaši aprakstot 1941. gada jūnija otro pusi (pa dienām, dažkārt pat pa stundām, piemēram, stāstot par novēroto un fotografēto Sv. Pētera baznīcas degšanu, muzeja sargāšanu šajā laikā). Tāpat viņš sniedz informāciju par muzeja apkārtnē notiekošo dienās, kad viena okupācijas vara Rīgā nomainīja otru.

Dokumenta oriģināls atrodas Vācijas Federālajā arhīvā Berlīnē, Latvijas ģenerālkomisāra fondā, lietā, kas satur dokumentus par Latvijas muzeju darbību un pieminēkļu aizsardzību vācu okupācijas laikā.² Dokuments sastādīts latviešu valodā, skaidri salasāmā rokrakstā. Kaut dokumentā nav minēts adresāts (un nav arī dots nosaukums), var pieņemt, ka tas tika iesniegts personiski Latvijas ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļas vadītājam (no 1941. gada septembra līdz 1943. gada sākumam) Karlam fon Strickim.³ Minētajā arhīva lietā atrodas arī K. fon Stricka 1941. gada novembrī sastādīts dokuments ar R. Šnores novērtējumu (dienesta piezīme), kurā viņš citē tālāk publicēto dokumentu.⁴

Rauls Šnore bija profesionāls vēsturnieks, viņa specializācija – arheoloģija, numismātika.⁵ Jāmin, ka viņš bija “neērts” un pārāk nacionāls gan padomju, gan vācu okupācijas ierēdņiem. Attiecības ar vāciešiem (speciālistiem Latvijā un ierēdņiem Vācijā) viņš sabojāja jau 30. gados. Muzeja direktora amatā R. Šnore bija no 1936. gada, kad muzejs tika pārņemts no vietējiem vāciešiem.⁶ Šnores aktīvā līdzdalība Latvijas vācu biedrību priekšmetisko kolekciju un arhīvu materiālu pārņemšanā 30. gadu vidū bija nopietns “apsūdzības punkts” viņa vērtējumā 1941. gada rudenī.⁷

Nākamā “apsūdzība” ir par viņa nostāju, 1939.–1940. gadā strādājot Latvijas–Vācijas kopīgi veidotajā komisijā, kad tā vācbaltiešu izceļošanas laikā izskatīja jautājumus par valsts nozīmes kultūras pieminekļu sadali un izvešanu. R. Šnore bija to latviešu speciālistu vidū, kas centās novilcināt vai aizkavēt priekšmetu sadali, izvešanu, un bija “augstākā mērā neērts, formālistisks un sīkumains”⁸ sarunu partneris vāciešiem.

Līdzās negatīvajam R. Šnores raksturojumam attiecībās ar vāciešiem K. fon Strickis 1941. gada rudenī min arī viņa nopelnus. Par tādiem atzina viņa paveikto, sargājot muzeju padomju armijas atkāpšanās laikā 1941. gada vasarā, kā arī tika pieminētas represijas, ko padomju vara bija vērsusi pret Šnores ģimeni.⁹ Šī informācija ņemta no R. Šnores 23. septembrī sastādītā teksta.

To, ka 1941. gada jūlija sākumā R. Šnore no direktora amata bija atstādināts iepriekšējo nesaskaņu ar vāciešiem dēļ, Vācijas ierēdņi apstiprināja savstarpējā sarakstē.¹⁰ Pats R. Šnore par šo atstādināšanu vēlāk, 1959. gadā, rakstīja: “1941. gada jūlijā [...] baltvācu barons Holsts [...] diezgan krasā veidā atstādināja mani no direktora pienākumiem, aizzīmogojot ar vācu policijas palīdzību muzeja durvis. Biju spiests ņemt ilgāku atvaļinājumu. [...] No 1942. gada 1. janvāra mani pārcēla uz Cēsīm par Centrālā vēstures muzeja Cēsu nodaļas vadītāju ar uzdevumu pārraudzīt arī Valmieras un Valkas muzejus.”¹¹

Par R. Šnores pārcelšanu uz Cēsīm un par tās iemesliem raksta K. fon Strickis jau pieminētajā dienesta piezīmē (raksturojumā): “[...] nebūtu lietderīgi šādu nacionālu latvieti kā Š. atlaist no valsts dienesta un nodot viņu nezināmai nākotnei, jo tad, no vienas puses, mēs viņu nevarēsīm pieskatīt un, no otras puses, tiks nevajadzīgi radīts mocekļis.”¹² Tālāk K. fon Strickis norāda, ka, lai arī Nīlss fon Holsts esot atstādinājis R. Šnori no amata, tomēr neesot atlaidis viņu no valsts dienesta un pēdējais skaitoties atvaļinājumā. K. fon Strickis piemin gan pārrunas viņa lietā ar citām atbildīgām Vācijas amatpersonām, piemēram, profesoru Engelu,¹³ gan to, ka par R. Šnores likteni esot lūguši parūpēties latviešu arheologi.¹⁴

Publicēto dokumentu var uzskatīt par R. Šnores “attaisnojošu runu” viņam, iespējams, neoficiāli izvīrīto apsūdzību laikā. Nav izdevies atrast dokumentus, kas būtu adresēti R. Šnozem ar tieši izteiktām apsūdzībām vai ar uzaicinājumu sastādīt tālāk publicēto dokumentu. Kā minēts iepriekš, šis dokuments vēlāk tika izmantots, vērtējot pašu Raulu Šnori. Lasot dokumentu, jāņem vērā, ka tas adresēts nacionālsociālistiskās Vācijas ierēdņiem un visdrīzāk tā mērķis bija parādīt vācu pārvaldei sevi un pārējos muzeja darbiniekus labvēlīgā gaismā, lai būtu iespējams turpināt darbu. No šī viedokļa raugoties, teksts ir uzrakstīts meistarīgi. Varētu teikt, ka R. Šnore nemelo, bet tikai interpretē. Šobrīd ir iespējams salīdzināt

viņa rakstīto vācu pārvaldei ar to, ko viņš vēlāk rakstīja padomju režīma pārstāvjiem par vienu un to pašu faktu. Piemēram, tālāk publicētajā dokumentā viņš apraksta “revolūcijas nodaļas” veidošanas procesu muzejā 1940.–1941. gadā. Pasākums esot beidzies ar to, ka pieņemšanas komisija neesot atzinusi to par pietiekami labu un tā neesot atklāta līdz pat vācu ienākšanai Rīgā. Savukārt 1959. gadā R. Šnore kā savu “labo darbu” min tieši šīs ekspozīcijas daļas iekārtošanu, gan neminot, ka tā galarezultātā netika atklāta.

Lasot dokumentu, uzmanību saista R. Šnores minētās personas, sevišķi padomju ierēdņi, – par dažiem viņš neizsakās īpaši glaimojoši un, no mūsdienu skatpunkta raugoties, pat nekorekti, piemēram, par ebreju Zāmueli Hiršfeldu. To varētu uzskatīt par denunciaciju, tomēr R. Šnore šai pašā dokumentā min to, ka Z. Hiršfelds īsi pirms vācu ienākšanas esot aizbraucis komandējumā uz Maskavu, no kurienes nav atgriezies. Līdzīgi ir ar citām minētajām padomju amatpersonām. Tādējādi tas jāuzskata par R. Šnores taktiku (metodi) – minot un apsūdzot konkrētas personas, viņš tām nenodarīja ļaunu, jo zināja, ka tās vairs neatrodas Latvijā.

Tomēr ne viss dokuments jāskata kā formāla atskaite vācu ierēdņiem. Piemēram, apraksts par Vecrīgas degšanu un notiekošo muzejā un tā apkārtnē 1941. gada jūnija beigās ir vērtīga aculiecinieka liecība, ko acimredzot ir apzinājies arī pats rakstītājs (uz to norāda detalizētais apraksts – ne tikai pa dienām, bet dažkārt pa stundām un minūtēm). Dokuments, piemēram, dod atšifrējumu kādam citam Rīgas vēstures avotam – fotogrāfijām, kurās iemūžināta Sv. Pētera baznīcas degšana. Latvijā plašāk ir pazīstama fotogrāfa Viļa Rīdzenieka (1884–1962) attēlu sērija par baznīcas degšanu. Tomēr tās nav vienīgās fotoliecības par šo notikumu. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā¹⁵ un Marburgas Foto arhīvā Vācijā¹⁶ glabājas fotogrāfijas, kas uzņemtas no Doma kompleksa telpām un kurām nebija zināms autors un tapšanas apstākļi. R. Šnores sastādītais dokuments to atklāj un vienlaikus uzdod papildus jautājumu – kur ir pārējās fotogrāfijas un negatīvi, ko uzņēma R. Šnore ar kolēģiem, jo direktors min, ka baznīcas degšanu viņi fotografējuši nepārtraukti.

Kā iepriekš minēts, no vienas puses, šis dokuments ir profesionāla vēsturnieka atskats uz padomju varas pirmo gadu Latvijā un kā tāds tas ir saistošs gan vispārējos novērojumos, gan atsevišķās detaļās. No otras puses, to lasot, jāpatur prātā, ka tas ir dokuments, kas bija adresēts nacionālsociālistiskās Vācijas pārvaldes ierēdņiem (iespējams, sevis aizstāvībai).

K 3a 3¹⁷

ZdA¹⁸ Šnore Museum

Pēc sarkanarmijas ienākšanas Latvijas teritorijā un jaunās valdības sastādīšanas Rīgas pilsētas vēstures muzejs 1940. g. augusta sākumā ar ministru kabineta rīkojumu tika pasludināts par valsts muzeju.¹⁹ Saskaņā ar pilsētas valdes lēmumu Rīgas pils. vēstures muzeju pēc vasaras pārtraukuma bija paredzēts atvērt 1940. gada 1. septembrī, bet uz Muzeju un Pieminekļu aizsardzības daļas²⁰ jaunieceltā vadītāja Būcena²¹ norādījumu muzejs bija spiests ķerties pie ekspozīcijas pilnīgas pārkārtošanas marksisma garā. Būcens deva rīkojumu, muzeju pārkārtojot, stingri vadīties no dialektiskā materiālisma un pat amatniecības zāli iekārtot “pēc Vissavienības komunistu-boļševiku partijas vēstures īsā kursa”. Tā kā muzeja vadība un darbinieki šādas prasības nebija spējīgi apmierinoši veikt, muzeja atvēršana ievilkās un nevarēja notikt līdz pat Rīgas atbrīvošanai no boļševiku varas, t.i., Lielvācijas karaspēka ienākšanas Rīgā 1941. g. 1. jūlijā.

Saskaņā ar norādījumiem muzeja ekspozīcija bija jāpapildina ar visjaunākiem materiāliem un muzejā jāiekārto “revolūcijas nodaļa”, kādas Būcens bija paredzējis arī citos muzejos. Šis nodaļas iekārtošanu muzejs uzticēja muzeja darbiniecei E. Krūmiņai, un nodaļā kā eksponāti tika izmantoti pa daļai bijušā Doma muzeja objekti, bet lielāko tiesu no jauna iegūti priekšmeti, galvenā kārtā fotogrāfijas, plakāti un dažādi iespieddarbi. Nodaļu bija paredzēts iekārtot vienā atsevišķā istabā, bet ar laiku (saskaņā ar bij. pilsētas izglītības nodaļas vadītāja Grīnberga²² un Būcena prasībām) to nācās paplašināt un pārkārtot.

Nodaļas iekārtošanas darbiem sekoja Būcens, Grīnbergs un vairāki boļševiku partijas centrālkomitejas pārstāvji. Vairākkārt muzejā ieradās komisijas, kas darbu kritizēja un deva arvien jaunus (bieži pretrunīgus) norādījumus. Muzeja darbu, starp citu, pārbaudīja centrālkomitejas locekļi Dombrovskis, Baumanis, Plēsums, Spalva, Ņelle, Beierbachs un kultūras daļas vadītājs Eglīte.²³ Tā, vairākkārt pārkārtojot muzeja ekspozīciju, muzeja atvēršanu neizdevās nemaz piedzīvot. Dažas reizes muzeju apmeklēja arī izglītības tautas komisārs Valeskalns,²⁴ kas, līdzīgi Būcenam un Plēsumam, izteicās, ka muzejam vajadzēšot pievienot

visu apkārtējo ēku kompleksu līdz ar Doma baznīcu, kur iekārtojama antirelīģioza ekspozīcija. Uz muzeja direktora iebildu, ka muzeja rīcībā nav absolūti neviena piemērota eksponāta, tika aizrādīts, ka tādas varat savākt un uz vietas radīt ilustratīvo materiālu. Būcens

norādīja arī uz dažiem muzeja objektiem (lielā Kristapa tēlu u.c.) kā ļoti piemērotiem pretreligiozai propagandai.

Lai pa daļai novērstu baznīcas telpām arī no citas puses draudošās briesmas (telpas meklēja daudzas sarkanarmijas daļas), muzeja vadība stājās sarunās ar Doma baznīcas pārvaldi, pie kam pēdējā labprātīgi nodeva muzeja lietošanā pret īres maksu vairākas savas telpas: konfirmandu zāli,²⁶ mācītāja Apkalna²⁷ 9 istabu dzīvokli un kancelejas telpas. Pirmā no tām muzejs sāka iekārtot numismātikas un metroloģijas nodaļu, bet pārējās iekārtoja muzeja objektu magazīnas²⁸ un darba telpas. Daļa no šīm telpām līdz ar paša muzeja telpām 1940. g. 1. novembrī tika nacionalizētas.²⁹

Ar arodbiedrības rīkojumu muzejā nodibinājās darbinieku vietējā komiteja, kurai bija arī jāierīko arī³⁰ “sarkanais stūrītis”. Sākumā tas atradās Pilsētas mākslas muzeja telpās,³¹ kur darbojās Rīgas muzeju darbinieku “kulturālās pašdarbības pulciņš” komunistu Valdmaņa vadībā. Lai izvairītos no nepatīkamās aktivitātes šai pulciņā un tā sienas avīzē (pulciņa vadība atkārtoti pārmeta Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbiniekiem pasivitāti pulciņā un vispār sabiedriski-politiskā dzīvē) un lai reizē arī atbrīvotos no nevēlamās politiskās uzraudzības, Rīgas pils. vēstures muzeja darbinieki, kuŗu vidū nebija nevienas boļševikiem labvēlīgi noskaņotas personas, vienprātīgi nolēma no pulciņa izstāties un iekārtoja obligatorisko “sarkano stūrīti” paši savā darba vietā – muzejā. Visa tā pastāvēšanas laikā tanī notika tikai dažas sanāksmes, proti, boļševiku oficiālajās svinamās dienās (Ļeņina nāves dienas atcere, sarkanarmijas gada diena) uz Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas rakstiskiem norādījumiem. Neskatoties uz priekšrakstiem, ne reizi netika aicināti pārstāvji no partijas, sarkanarmijas vai kādām citām boļševiku organizācijām. Internacionales vietā dziedāja latviešu tautas dziesmas un sarunās atklāti pārrunāja boļševiku iekārtas nebūšanas.

Stāvoklis mainījās ar 1941. g. 1. maiju, kad Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa iecēla muzejā par propagandas nodaļas pārzini žīdu Zamueli Hiršfeldu.

– 3 –

Pēdējā klātbūtne traucēja muzeja darbinieku nosvērtu un saskaņīgo darbu un neizbēgami izsauca darbinieku “sabiedriski kulturālās darbības aktivizēšanu”, kas izpaudās bīstamās domstarpībās politiskā plāksnē. Muzeja darbinieku pārāk vaļsirdīgās nostājas dēļ Spalvas vadītos politiskos semināros un muzeju darbinieku kursus, kas reizēm izpaudās diezgan atklātā opozīcijā, muzejs un tā darbinieki izpelnījās zināmās partijas aprindās neuzticību un sliktu slavu.

Vairāki muzeja darbinieki boļševiku laikā tika vajāti. Tā darbinieku K. Apiņa,³² A. Veides, A. Treikala u.c. dzīvokļos tika izdarītas

kratišanas. K. Apinis bija spiests glābties, aizbraucot uz Vāciju. Darbiniekus A. Treikalu un O. Univeri boļševiki š.g. jūnijā arestēja un izsūtīja uz Padomju savienību. Rīgas iedzīvotāju kratišanā un arestēšanā aktīvi piedalījās arī Z. Hiršfelds, kurš 20. jūnijā aizbrauca komandējumā uz Maskavu, no kurienes atpakaļ vairs neatgriezās.

Muzeja direktoram jau 1941. g. aprīlī Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļā paziņoja, ka drīzumā sagaidāma muzeja vadības maiņa, jo muzeja priekšgalā nevarot atrasties bijušais aizsargs. Z. Hiršfelds pārmeta muzeja direktoram šovinismu, kad dažu aizgājušo muzeja darbinieku vietā darbā tika pieņemtas muzejam uzticamas personas, nevis divas Z. Hiršfelda protežētas židietes.

Boļševiku varas laikā muzeja stāvoklis bija apdraudēts un darba iespēja vairākkārt tika traucēta. Tā uz archīva nodaļas vadītāja žida Koca ierosinājumu ministru kabinets nolēma muzeja telpas nodot archīva nodaļas rīcībā, un muzejs 1940. g. 29. augustā saņēma iekšlietu ministra V. Lāča³³ parakstītu rīkojumu atbrīvot līdz 1. septembrim, t.t., 3 dienu laikā, un nodot archīvu nodaļai muzeja telpas. Uzbrukums muzeja telpām un jaunu piemērotu telpu meklēšana vilkās ilgu laiku, un tikai ar lielām grūtībām muzejam beidzot 1941. g. 3. aprīlī apspriedē tautas komisāru padomē izdevās saglabāt līdzšinējās telpas un panākt minētā lēmuma atcelšanu.

Daudz ļaunāki bija muzeja noliktavām ārpus muzeja ēkas. Tā uz Nekustamu īpašumu pārvaldes rīkojumu 1940. g. 31. jūlijā muzejam bija jāatbrīvo muzeja smago objektu noliktava Andrējsalas Siļķu brāķī un priekšmeti jāpārvieta uz jaunierādīto noliktavu M. Nometņu ielā Nr. 16, Pārdaugavā.

- 4 -

No turienes 1940. g. 24. novembrī uz tautas komisāru padomes rīkojumu šos priekšmetus pārvietoja uz citām telpām – Šķūņu ielā Nr. 11, bet 1941. g. 30. aprīlī Komunālās saimniecības tautas komiariāts piespieda atbrīvot arī šīs telpas, un priekšmetus nācās vēl reiz pārvākt pa daļai uz Doma baznīcas krusteju, pa daļai uz noliktavu telpām Ķemerejas ielā Nr. 2 un Nr. 6. Abas pēdējās noliktavas ar tanīs atrodošajiem muzeja objektiem (Iekšrīgā nojaukto namu stīlu durvis, kāpnes, Pasta krājkases būvlaukumā atraktā senā kuģa daļas,³⁴ būvmateriāli u.c.) gāja bojā š.g. jūnija beidzamās dienās, kad boļševiki aizdedzināja Iekšrīgas vēsturiskās celtnes.

Boļševiku laikā cieta arī muzeja rokasgrāmatu bibliotēka, no kuras galvenā literatūras pārvalde 1941. g. 5. aprīlī izņēma un iznīcināja zināmu skaitu vērtīgu grāmatu.

Bija apdraudēti arī muzeja eksponātu krājumi. Muzejā vairākkārt ieradās komisijas prof. B. Vipera³⁵ un Valsts Mākslas muzeja direktora Buša³⁶ vadībā, kā arī pilsētas mākslas muzeja pārstāvji apskatīt muzejā atrodošos eksponātus ar mākslas priekšmetu vērtību, lai tos pārvietotu uz citiem muzejiem, bet to nepaspēja izdarīt.

Sarunās Būcens deklarēja, ka, izceļoties karam ar Lielvāciju, visus muzeja eksponātus no Rīgas evakuēšot uz Padomju savienību, un pēc kaŗa sākšanās š.g. 22. VI. divreiz deva rīkojumu steidzami iesaiņot vērtīgākos eksponātus. Lai simulētu rīkojuma izpildīšanu, muzeja vadība lika uznest no pagraba muzeja telpās 3 kastes un sākt tanīs novietot salmos iesaiņotus nenozīmīgākus porcelāna priekšmetus. Draudošās briesmas novērsa Lielvācijas armijas straujā tuvošanās Rīgai un boļševiku varas vīru bēgšana.

Uz Muzeju un pieminekļu valdes rīkojumu muzejā uz 1941. g. 2. janvāri tika iekārtota saeimas vēlēšanu³⁷ kampaņai pieskaņota skate “Staļina konstitūcija – visdemokrātiskākā konstitūcija pasaulē”. Tās ekspozīcija tika atzīta par pārāk bālu un apmeklētājiem nemaz netika atklāta.

Pēc tam, kad partijas centrālkomitejas ieceltā komisija (A. Spalva, J. Ņelle, K. Beierbachs) 1941. g. 4. aprīlī vēl reiz pārbaudīja muzeja revolūcijas nodaļas ekspozīciju un atzina to par nepiemērotu un galīgi pārveidojamu (sk. pielikumā komisijas atzinumu³⁸), Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas vadītājs Būcens paziņoja muzeja direktoram, ka centrālkomiteja nolēmusi iecelt muzejam jaunu direktoru. Muzeja darbinieki ekspozīcijas pārkārtošanu novilcināja un nepabeidza līdz pat Rīgas krišanai.

– 5 –

Minēto un citu iemeslu dēļ (š.g. sākumā “čeka” arestēja un ieslodzīja cietumā dažus muzeja direktora tuviniekus) muzeja direktoram bija dibināts iemesls bažīties par savu personīgo drošību. Tādēļ tas jau no agra pavasara izvairījās uzturēties savā dzīvoklī, sevišķi pa naktīm un tās lielāko tiesu pavadīja ārpus mājām, bieži ārpus Rīgas, sevišķi pēc briesmu pilnajām 14.–15. jūnija dienām, kad neskaitāms daudzums Latvijas iedzīvotāju tika saņemti un ar vai bez piederīgiem aizsūtīti pāri robežām, pretī nezināmam, baigam liktenim.

Tomēr arī šādos apstākļos muzejs, apzinādamies savu krājumu lielo zinātnisko vērtību, daudz darīja to saglabāšanai no draudošām briesmām. Neskatoties uz lielo risku, vērtīgākie objekti, starp citu Melngalvju nama un gilžu retākie sudraba priekšmeti, tika muzejā nobēdzināti, bet vitrīnās izstādīti mazvērtīgākie objekti. Kaŗam sākoties,³⁹ arī tie visi tika novietoti magazinās. Ar zināmu risku bija saistīta arī muzeja “pārliecīgā interese” par boļševiku likvidēto organizāciju (Rīgas latviešu biedrības, studentu korporāciju, bij. valsts prezidenta pils u.c.) vēsturiskām mantām.⁴⁰ Muzejs arī te ir savācis un paglābis no iznīcības lielas kulturālas vērtības.

Š.g. 21. jūnijā partijas centrālkomiteja iecēla muzejam jaunu direktoru – no Maskavas atbraukušo “profesoru” Līdaku. 22. jūnijā tas Būcena pavadībā ieradās muzejā, lai pēdējo pārņemtu no līdzšinējā direktora. Pēdējo tam neizdevās satikt, tāpat kā arī nākamās dienās,

jo, jaunajam direktoram ierodoties, vecais nekad “negadījās” muzejā. Tā muzeja pārņemšana faktiski nemaz nenotika, un 26. un 27. jūnijā Līdaka no Rīgas jau bija aizbēdzis.

Ar kaŗa sākšanos muzejā norīkoja nepārtrauktas darbinieku dienas un nakts deŗūras. No 27. jūnija muzejā pastāvīgi uzturējās direktors un 13 darbinieki, kas muzeju neatstāja 5 dienas un 4 nakts līdz Rīgas atbrīvošanai no boļševiku jūga. 27. jūnijā ap plkst. 17-tiem Rīgā pārtrauca telefona satiksmi, līdz ar ko pārtrūka arī muzeja sakari ar ārieni. Dienā bija vairākas gaisa trauksmes. Darbinieki sapirka produktus, nodrošinoties vairāku dienu deŗūrām. Noslēdza un nobultēja muzeja ieejas durvis. Nakti no 27. uz 28. un no 28. uz 29. jūniju muzeja tuvākā apkārtne bieŗi bija dzirdama stipra apšaudīšanās. Šāva loŗmetējiem, šautenēm un pistolēm. Naktis muzeja darbinieki, atskaitot deŗurantus, pavadīja pagrabā – centrālapkures katla telpās. Nakti uz 28. jūniju numismatikas nodaļā (bij. Doma baznīcas komfirmandu zālē) no kāda zenīartilērijas šāviņa šķembām un pretējās mājas sašautā skursteņa drumslām izsistas 14 logu rūtis.

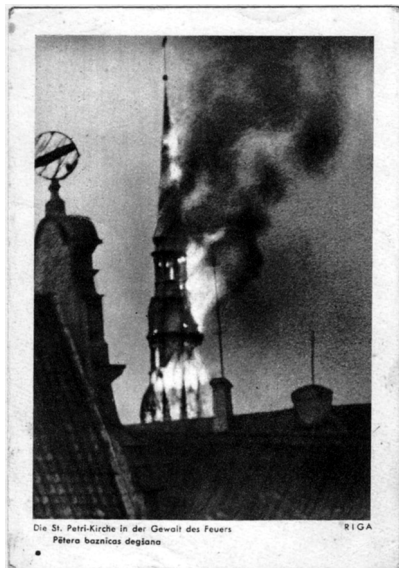
– 6 –

28. jūnija dienā Palasta ielā sabrauca lielāks skaits čekistu un strādnieku gvardistu. Kratiņa mājas muzeja tuvākajā apkārtne. Gvardisti ar paceltām šautenēm novēroja arī muzeja logus, bet muzeju nepārmeklēja. Nakti uz 29. jūniju pa muzeja logiem varēja novērot ļoti dzīvu krievu karaspēka daļu kustību sarkanarmijas štāba (bij. Zēberga mājas⁴¹) un muzeja priekšā. Svētdienas rītā 29. jūnijā bija dzirdama tāla artilērijas dunoņa Latgales priekšpilsētas virzienā. Ap plkst. 11.30 sākās spēcīga artilērijas uguns muzeja tuvumā. Šāva nakti ap muzeju novietotie krievu lielgabali. Jau pēc pirmajiem šāvieniem izbira daudzas muzeja logu rūtis. Pa starpām bieŗi atskanēja arī lidmašīnu rūkoņa, loŗmetēju un zenīartilērijas šāvieni. Tuvoties logiem bija bīstami, jo uz ielām bija novietotas sarkanarmiešu un sarkangvardu sardzes, kas ar paceltām šautenēm novēroja muzeju un apkārtējo māju logus.

Ap plkst.14.30 pa pilsētas archīva logiem⁴² pamanīja degam boļševiku ļaunprātīgi aizdedzinātās Sv. Pētera baznīcas torni. Direktors ar 4 muzeja darbiniekiem no archīva telpām novēroja baznīcas torņa degšanu un nepārtraukti fotografēja to, līdz tas ap plkst. 15.15 sabruka. Tornim sabrūkot, no Rātslaukuma puses atskanēja boļševiku skaļi “urā” kliedzieni.

Vācu lidmašīnu uzlidojumu laikā boļševiku baterijas parasti kļūseja, tad atskanēja loŗmetēju un zenīartilērijas šāvienu troksnis. Virs krustejas ugunsmūrī pret Jaunielu kāda granāta izrāva lielu robu. Dega Sv. Pētera baznīcas apkārtne. Pēc dūmiem un liesmām sprieŗot, dega arī ap Rātslaukumu. Bija jābaidās, ka uguns nepārsviezas

Degošā Sv. Pētera baznīca 1941. gada 29. jūnijā, fotografēta no Doma kompleksa telpām. Attēls (pastkarte) no VKPAI PDC arhīva

Die St. Petri-Kirche in der Gewalt des Feuers
Pēteru baznīcas degšana RĪGA

uz muzejam piegulošām mājām, jo vējš nesa liesmas un dzirksteles brīžiem Daugavas, brīžiem muzeja virzienā. Dežuranti pastāvīgi novēroja ugunsgrēka virzienu. Vakarā sākās spēcīga apšaudīšanās. Iekšrīgā pastāvīgi atskanēja šauteņu un ložmetēju šāvienu. Muzeja logu rūtis izbira viena pēc otras, tāpat izbira Doma baznīcas skais-tās logu gleznas.⁴³ Doma baznīcas korpusu un torni ķēra vairākas granātas. Kāda granāta izskrēja cauri muzeja jumtam, nobirdinot dakstiņus. Zenītšāviņu šķembas izsita vairākus vitrīnu biezus stiklus muzeja izstāžu telpās. Jaunielā zem muzeja magazīnas loga bija novietots jauns sarkangvardu sardzes postenis. 30. jūnijā briesmas muzejam pieauga. Ugunsgrēki manāmi pieņēmās. Degošās rātsnama bibliotēkas grāmatu lapas un dzirksteles vējš nesa pāri muzeja ēkai. Tās krita baznīcas pagalmā un draudēja aizdedzināt muzeja bēniņu telpas, jo saārdītais jumts tās nespēja vairs pasargāt. Šāviņu šķembas lielā skaitā gulēja bēniņos un izstāžu telpās

- 7 -

uz grīdas. Ugunsgrēka briesmas pavairoja tas, ka muzeja augšstāvā nefunkcionēja ūdensvads, kādēļ bēniņos nevarēja izlietot ugunsdzēšamo šļūteni. Atsevišķās telpās novietoja ūdens tvertnes un spaiņus, pārbaudīja ugunsdzēšamo putu aparātu novietni, smilšu kastes un lāpstas, un dežuranti apstaigāja muzeja telpas un bieži kontrolēja bēniņus, lai novērstu uguns izcelšanos muzejā no dzirkstelēm. Dažas krievu baterijas uz laiku bija novietotas laukumīnā pašā muzeja

priekšā. Varēja vērot, kā tās mainīja pozīcijas un kā tās pamazām apklusā; acīmredzot vācu lidmašīnu uzlidojumos tās tika apklusinātas.

Visbaigākā bija nakts no 30. jūnija uz 1. jūliju – pēdējā nakts muzejā. Sarkanarmiešos bija vērojama pilnīga dezorganizācija. Pa muzeja logiem varēja vērot, ka ielās sāk rīkoties tumši elementi. Marodieri privātās drēbēs kopā ar sarkanarmiešiem ložņāja pa apkārtējiem veikaliem un pagrabiem un dalīja laupījumu. Atskanēja nejauki lamu vārdi. Vaidēja kāds ievainotais, ko nākamā rītā atrada mirušu uz ietves iepretim muzeja ieejai. Bandīti mēģināja iekļūt muzeja telpās, bet tas neizdevās, jo stiprās dzelzs durvis bija noslēgtas un aizbultētas. Degošajā policijas I iecirkņa namā (pretī rātsnamam)⁴⁴ stundām ilgi atskanēja nepārtraukti degošo patronu sprādzieni. Briesmas muzejam vēl pavairojās, kad nakts vidū strauji uzliesmoja atkāpjošos boļševiku aizdedzinātais lielais sarkanarmijas štāba nams (bij. Zēberga māja) pretim muzejam. Bija jābaidās, ka varētu eksplodēt tanī atrodošies munīcijas krājumi un no uzspridzinātā štāba nama ciest arī tiešā tuvumā esošais muzejs. Tādēļ muzeja darbinieki steigā pārvietoja uz seifu muzeja attālākā galā muzeja darbības un inventāra grāmatas un citus svarīgākos dokumentus un eksponātus.

Uz rīta pusi Iekšrīgas ielas kļuva kā izmirušas. Drīz sāka rasties ugunsdzēsēji, kas ķērās pie liesmu apslāpēšanas degošos namos, arī štāba namā. Muzeja priekšā izskatījās pēc postažas. Uz ielām sarkanarmiešu pamestie ieroči, formas tērpu skrandas, munīcija, asins peļķes. Muzeja gleznu noliktavā, Herdera laukumā Nr. 2, pa logu bija ielidojusi kāda granāta un saārdījusi tur atrodošās vairākas stila mēbeles. Ap plkst. 8iem parādījās apbruņoti pašaisardzības dienesta dalībnieki, kas stājās pie iestāžu un veikalu telpu apsargāšanas. Arī muzeja

– 8 –

direktors ar dažiem darbiniekiem no paša rīta saņēma no pašaisardzības dienesta ieročus un noorganizēja muzeja iekšējo apsardzību. Ap plkst. 10tiem no rīta pie muzeja parādījās pirmie Lielvācijas karavīri, atbrīvoto iedzīvotāju jūsmīgi apsveikti. Jau pirms tam muzejs un apkārtējie nami bija greznojušies nacionālajiem karogiem.

Uz muzeja pieprasījumu pilsētas komandantūra novietoja pie muzeja Palasta un Jaunielā divus sardzes posteņus, kas apsargāja muzeja vairākas dienas, līdz bija novērsti galvenie kaŗa postījumi.

Š.g. 3. jūlijā, ar pilsētas pārvaldes un prefektūras piekrišanu, muzejs noorganizēja boļševiku nodedzināto un sagrauto Iekšrīgas vēsturisko celtņu (Sv. Pētera baznīcas, Melngalvju nama, rātsnama u.c.) drupu apsardzību un drupās atrodošos vēsturisko vērtību palieku saglabāšanu.⁴⁵

Rīga, 1941. g. 23. septembrī

R. Šnore

PIEZĪMES

- ¹ Līdz 1936. gadam tas saucās Doma muzejs, vēlāk – Rīgas pilsētas vēstures muzejs (īsu laiku arī “vēsturiskais” un “Galvaspilsētas Rīgas vēsturiskais”; tagad: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs). 1941. gada jūlijā nacionālsociālistiskās Vācijas militārā pārvalde muzeju slēdza, tā krājumu iekļaujot jaunizveidotajā Zemes muzejā; tā paša gada rudenī vācu civilā pārvalde tā darbību atjaunoja, iekļaujot Vēstures muzeja sastāvā kā nodaļu “Doma muzejs”. Muzeja atrašanās vieta – Rīgas Doma kompleksa dienvidu daļa, ko ieskauj Herdera laukums, Palasta iela un Jauniela (šīs ielas minētas R. Šnora sastādītajā dokumentā).
- ² Bundesarchiv Berlin (turpmāk – BA-B), R 92. fonds (Generalkommissar in Riga, 1941–1944), 146. lieta (Museums- und Denkmalwesen, [1940], 1941–1944), 88.–91. lp.
- ³ Karls fon Strickis (*Stritzky*, 1911–1943) bija Baltijā dzimis vācietis, kurš prata latviešu valodu; viņš bija viens no tiem vācbaltiešu speciālistiem, kas 1939. gada rudenī, vāciešu izceļošanas laikā, bija palicis Latvijā un līdz 1941. gada pavasarim darbojās Vācijas uzdevumā dažādās komisijās Baltijā kultūras vērtību jomā (gan Vācijas vienpusējās, gan starpvalstu); pēc Vācijas uzbrukuma PSRS (un Latvijas okupācijas) 1941. gada jūlijā viņš ieradās Rīgā kopā ar vācu militārās pārvaldes pārstāvjiem un līdzdarbojās mākslas vēsturnieka un nacionālsociālistiskās Vācijas ierēdņa Nīlsa fon Holsta (*Holst*, 1907–?) aktivitātēs, piemēram, pārbaudot, slēdzot vai reorganizējot Latvijas kultūras iestādes. N. fon Holsts arī bija dzimis Baltijā, vēlāk studēja Vācijā, bet no 30. gadiem atradās Vācijas valsts muzeju dienestā.
- ⁴ BA-B, R 92/146, Bl. 152–154. (“K. v. Stritzky. Aktennotiz. Bert.: Museum-beamten Rauls Šnore. Riga, 26.–27.11.1941”.)
- ⁵ Plašāk par R. Šnori sk.: Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas / Apkopojis A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. – 141 lpp.
- ⁶ 1935. un 1936. gadā LR Izglītības ministrijas Pieminekļu valde (un R. Šnore kā tās darbinieks), pamatojoties uz Noteikumiem par pieminekļu aizsardzību (20. pants – par īpašnieka nespēju uzturēt pienācīgā kārtībā valsts nozīmes vēstures pieminekļus), pārņēma vācu biedrību arhīvus un Doma muzeju. Kaut pārņemtie materiāli oficiāli palika biedrību īpašumā, tās nevarēja ar tiem brīvi rīkoties, un vācieši to uztvēra kā konfiskāciju (vairāk sk.: *Zvirgzdiņš Kārlis*. Vācbaltiešu arhīvu pārņemšana valsts glabāšanā (1935. gada rudens) // Latvijas Arhīvi. – 2009. – Nr. 3. – 52.–72. lpp.; *Pārpuce Rasa*. Doma muzeja reorganizācija 1936. gadā // Senā Rīga: Pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture. 6. sēj. – Rīga: Mantojums, 2009. – 289.–303. lpp.). Nav zināmi citi gadījumi, kad būtu izmantots minēto Noteikumu 20. pants, kā tikai attiecībā uz vācbaltiešu pārvaldītajām kultūras vērtībām (sk.: *Pētersons Rihards*. Politiskie konteksti Pieminekļu valdes darbībā (1923–1940) // Māksla un politiskie konteksti: [Rakstu krājums] / Sast. Daina Lāce. – Rīga: Neputns, 2006. – 100. lpp.).
- ⁷ BA-B, R 92/146, Bl. 152. 1935. gadā arhīvu pārņemšanas laikā latviešu un vācu speciālistu vidū valdīja saspīlētas attiecības; vācu puse savos

ziņojumos uzsvēra tieši R. Šnores aso izturēšanos, pat atzīmējot, ka citās vietās, piemēram, Jelgavā, arhīva pārņemšana, salīdzinot ar Rīgu, esot norisējusi korekti (sk.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 4038. f., 1. apr., 88. l., 5.–11. lp.).

⁸ BA-B, R 92/146, Bl. 152.

⁹ Turpat, 153. lp.

¹⁰ Par latviešu speciālistu atlaišanu no amatiem 1941. gada vasarā N. fon Holsts rakstīja: “Latvieši Šnore, Ginters, Straubergs u.c. neieņem vairs savus amatus. Veids, kā viņi bija spiesti 5 min. atstāt savus rakstāmgaldus, atbilda tai manierei, kā [viņi] rīkojās ar Feiereizenu un Senatnes pētītāju biedrības valdi 1936. gadā” (“*Die Letten Schnore, Ginters, Straubergs ff. übe neinstweilen ihre Ämter nicht aus. Die Art, wie sie binnen 5 Min. gezwungen wurden, ihre Schreibtische zu verlassen, entsprach genau der Manier, mit der Feiereisen und der Vorstand der GGA 1936 behandelt wurden.*”) (sk.: Archiwum Państwowe w Poznaniu (Polijas Valsts arhīvs Poznaņā), 800. f., 100. l., 195. lp. (“N. v. Holst; Rīga, 25.07.1941.”)). 30. gadu vidū paralēli vācu biedrību arhīvu pārņemšanai notika arī latviešu amatpersonu vērsšanās pret Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības prezidentu (no 1910. līdz 1939. gadam) un arhivāru Arnoldu Feiereizenu (*Feiereisen*, 1868–1943), kurš atbildēja ne tikai par vācu biedrību arhīviem, bet arī vadīja Rīgas pilsētas arhīvu; latviešu ierēdņi panāca viņa atbrīvošanu no pilsētas arhīva vadības (sk.: *Zvirgzdiņš Kārlis. Vācbaltiešu arhīvu pārņemšana ..* – 57., 58. lpp.).

¹¹ Raula Šnores dzīves un zinātniskās darbības apraksts (autobiogrāfija) // Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962) .. – 42., 43. lpp. Šī autobiogrāfija savukārt ir “atskaite” padomju ierēdņiem. To, ka vācu pārvalde izturējās pret R. Šnori netaisni, bijušais muzeja direktors nevarēja pierādīt, kad pret viņu tika celtas apsūdzības par sadarbību ar vāciešiem kara laikā (jāpiebilst, ka galvenās apsūdzības R. Šnorem bija par neveiksmīgu mēģinājumu bēgt no Kurzemes piekrastes 1945. gadā) (sk.: *Cimermane Ieva. Arheologa Raula Šnores tēva dzimta // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* – 2001. – Nr. 1. – 116. lpp.).

¹² BA-B, R 92/146, Bl. 153.

¹³ Karls Engels (*Engel*, 1895–1947) – seno laiku vēstures profesors (*Professor für Vor- und Frühgeschichte*); 30. gados un Otrā pasaules kara laikā bija saistīts ar nacionālsociālistiskās Vācijas zinātniskajām (ideoloģiskajām) pētniecības organizācijām, piemēram, ar partijas (*NSDAP*) biedrību “*Ahnenerbe*”; 30. gadu sākumā viņš pārkārtoja Doma muzeja arheoloģisko kolekciju (ekspozīciju); 1937. gadā viņam bija profesora štata vieta Rīgas Herdera institūtā, 1939. gadā – vadīja katedru Greifswaldes universitātē, 1943. gadā – turpat rektors (vairāk sk.: *Mugurēvičs Ēvalds. Zwischen Greifswald und Riga: Auszüge aus den Tagebüchern des Greifswalder Rektors und Professors der Ur- und Frühgeschichte, Dr. Carl Engel, vom 1. November 1938 bis 26. Juli 1945 / Hrsg. und erläutert von G. Mangelsdorf (Beiträge zur Geschichte der Universität Greifswald, Bd. 7).* – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007. – 610 S. [Recenzija] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2008. – Nr. 2. – 185.–193. lpp.).

¹⁴ BA-B, R 92/146, Bl. 152–153.

- ¹⁵ VKPAI PDC, inventāra Nr. 756-23-KM, lieta nr. 186, “Torņa smailes maketi un atjaunošana” u.c.; viens no attēliem ir vācu okupācijas laikā izdota pastkarte. Trūkst informācijas par kara laikā uzņemto negatīvu un izgatavoto attēlu kopējo skaitu, kā arī par negatīvu atrašanās vietu mūsdienās (vai saglabāšanos).
- ¹⁶ *Bildarchiv Foto Marburg*; kopija no tur esoša attēla atrodas arī Herdera institūtā Marburgā (*Herder-Institut Marburg*).
- ¹⁷ Latvijas ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļas apzīmējumi (saīsinājumi), pierakstīti ar zīmuli.
- ¹⁸ Saīsinājums “*Zu den Akten*” (?).
- ¹⁹ 1940. gada 1. augustā jaunā valdība apstiprināja 15 muzeju nacionalizāciju, pasludinot tos par valsts muzejiem (sk.: *Blūmfelde Līvija, Celmiņa Ilona*. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs (1936–2001) // Doma muzejs Rīgā – templs zinātnei un mākslai: [Rakstu krājums] / Izd. M. Romanga, I. Celmiņa. – Marburga: Herdera institūts Marburgā, 2001. – 136. lpp.).
- ²⁰ Padomju varas gadā pārdēvētā un pārveidotā Pieminekļu valde.
- ²¹ Ulrihs (?) Būcens (1867–1953 (?)).
- ²² Oto Grīnbergs (1902–1989) – 1940. gada otrajā pusē Rīgas pilsētas izpildkomitejas loceklis un Izglītības nodaļas vadītājs.
- ²³ Fricis Dombrovskis, Pēteris Plēsums (1895–1968), A. Spalva, J. Ķelle, Kārlis Beierbachs.
- ²⁴ Pēteris Valeskalns (1899–1987) – LPSR izglītības tautas komisārs no 1941. gada 15. janvāra, pirms tam – izglītības ministra biedrs.
- ²⁵ Lapaspusē numerācija dokumentā.
- ²⁶ Tā sauktā Kolonnu zāle, celta 18. gs. beigās Rīgas pilsētas bibliotēkas vajadzībām; no 19. gs. beigām līdz Otrajam pasaules karam bija Doma draudzes konfirmācijas jeb iesvētību zāle, pēc kara – muzeja ekspozīcijas telpa.
- ²⁷ Pēteris Apkalns (1882–1942).
- ²⁸ Krātuves jeb glabātavas.
- ²⁹ Līdz Otrajam pasaules karam (padomju okupācijai) muzeja telpas Rīgas pilsēta irēja no Doma draudzes; konkrētā nacionalizācija, iespējams, saistīta ar Latvijas evaņģēliski luteriskās draudzes īpašumu nacionalizāciju.
- ³⁰ Vārds atkārtojas dokumentā.
- ³¹ Tagad Latvijas Nacionālais mākslas muzejs K. Valdemāra ielā 10a.
- ³² Kārlis Apinis (1895–1967); pēc vairākkārtējas apcietināšanas 1940. gada otrajā pusē (pēc paša K. Apiņa dotās informācijas) un vēlākas “slapstīšanās” 1941. gada martā viņš nonāca Marburgas universitātē, kur studēja un bija asistenta vietas izpildītājs; no 1941. gada jūnija līdz septembrim bija brīvprātīgais Vācijas armijā; 1942. gada pirmajā pusē strādāja Pieminekļu valdē Rīgā – līdz iesaukšanai SS leģionā (sk.: LVVA, P-522. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija. Pieminekļu valde, 1941–1944), 2. apr., 1. l. (K. Apinis, 1941–1942), 6., 8. lp.).
- ³³ Vilis Lācis (1904–1966) – no 1940. gada 21. jūnija līdz 24. augustam – iekšlietu ministrs Augusta Kirhenšteina valdībā, no 25. augusta – LPSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs.
- ³⁴ 13. gs. kuģis, vēstures literatūrā saukts par “Rīgas kuģi”; atsevišķas tā daļas ir saglabājušās.

- ³⁵ Boriss Vipērs (1888–1967).
- ³⁶ Kārlis (?) Bušs (1912–1987 (?)).
- ³⁷ PSRS Augstākās Padomes vēlēšanas.
- ³⁸ BA-B, R 92/146, Bl. 92 (“Atzinums, 04.04.1941.” [Norakstu apstiprinājis R. Šnore]).
- ³⁹ Domāts Vācijas uzbrukums PSRS 1941. gada 22. jūnijā.
- ⁴⁰ Sarakste par pieprasītajām vērtībām: BA-B, R 92/146, Bl. 61–62, 333; Pievienotais saraksts: Turpat, 62.–77. lp. (dokuments: “Saraksts Rīgas pili esošām mantām, kuras kā kultūrvēsturiski vērtīgi priekšmeti būtu novietojami Rīgas pilsētas vēstures muzejā; R. Šnore, K. Apinis; 25.11.1940”). Muzejs saņēma daļu no pieprasītajiem priekšmetiem.
- ⁴¹ Adrese: Lielā Bīskapa iela 1 (tagad – Bīskapa gāte; bez apbūves).
- ⁴² Muzeja ēkas Palasta ielā 4 trešajā stāvā un blakus esošajās telpās Doma kompleksa rietumu daļā atradās Rīgas pilsētas arhīvs; tagad – LVVA nodaļa.
- ⁴³ Minētais attiecas uz baznīcas dienvidu puses logu vitrāžām, t.i., tām, kas bija vērstas pret Doma dārzu; ziemeļu puses (pret tagadējo Doma laukumu vērstās) vitrāžas kara sākumā bija izņemtas no logiem, tā pasargājot no postījumiem.
- ⁴⁴ Rīgas policijas prefektūras 1. iecirknis Jaunavu ielā 9, kas atradās apmēram tagadējā Rātsnama piebūves (jaunā korpusa) vietā.
- ⁴⁵ Vecrīgas nopostīto ēku apsekošanu veica arī atjaunotā Pieminēkļu valde; sākotnējā noliktava drupās savāktajiem priekšmetiem bija Sv. Pētera baznīcas mūri, vēlāk daļu priekšmetu pārvietoja uz Doma kompleksa krusteju.